

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА ФАКТОРИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст. В УКРАЇНІ

У статті розкрито нормативно-правові основи та фактори розвитку соціальної активності учнівської молоді на початку ХХ ст. в Україні. Виділено фактори, що виступили як перешкоди у розвитку соціальної активності учнівської молоді, так і фактори, що виявилися сприятливими для цього процесу.

Ключові слова: соціальна активність, учнівська молодь.

На сьогодні проблема розвитку соціальної активності учнівської молоді є важливою, оскільки для сучасного українського покоління найпомітнішою є тенденція до відчуження один від одного, зневага до діяльності громадських і молодіжних об'єднань. Для того, щоб зрозуміти, чому нині така тенденція є помітною, слід звернутися до історичних джерел, що висвітлюють цю проблему у різних часових вимірах і розглянути традиції, на яких виховувалися діти українського народу.

Проблема розвитку соціальної активності учнівської молоді у працях педагогів в історичній ретроспективі є недостатньо вивченою. Є такі дисертаційні роботи, де розкрито діяльність громадських і політичних організацій Півдня України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (О. Кульчицька); вивчено українські громадські організації в суспільному житті Галичини в останній третині ХІХ ст. – кінці 30-х рр. ХХ ст. (Б. Савчук); проаналізовано діяльність громадських гуманітарних організацій в Україні у роки Першої світової війни (Н. Загребельна); висвітлено просвітницько-виховна діяльність молодіжних товариств на Волині у 1919–1939 рр. (Р. Найда); визначено місце та роль діяльності молодіжних організацій в УСРР в умовах становлення тоталітарного режиму у 1920–1927 рр. (В. Прилуцький) та ін. Разом із низкою історичних досліджень ми не знайшли досліджень, що розкривають нормативно-правові основи розвитку соціальної активності учнівської молоді на початку першої половини ХХ ст. з погляду історії педагогіки. Саме тому ми вважали потрібним проаналізувати основні проблеми розвитку соціальної активності учнівської молоді в історичній ретроспективі, виявити позитивні та негативні фактори, що стимулювали і, відповідно, були несприятливими для розвитку соціальної активності учнівської молоді на початку першої половини ХХ ст. в Україні. Це і є *метою статті*.

Нормативно-правова основа для розвитку соціальної активності учнівської молоді в першій половині ХХ ст. являє собою для нашого дослідження інтерес із двох сторін. Звичайне право та чинні норми, що стосуються розвитку соціальної активності учнівської молоді, на наш погляд, є продуктом колективної думки суб'єктів навчально-виховного процесу і підлягають поза всяким сумнівом нашому вивченню й оцінюванню. Зазначимо, що звичайне право та норми є результатом вікових зусиль народу,

наслідком ідей і досвіду, а його основним носієм є народ. Писане право, на відміну від звичайного права, – це право, носієм якого є держава як політична структура. Саме цей факт знеособлює його, і ідеї щодо розвитку соціальної активності учнівської молоді, що проголошуються у писаному праві, на нашу думку, в цьому випадку набувають лише політичного характеру, іноді суперечливого та, як показують історичні факти, нелогічного. Зовсім іншою є справа у тому випадку, коли мова йде про огляд документів та матеріалів, збірок обрядів і звичаїв, вивчення рішень та постанов, різних внутрішньошкільних положень, що стосуються розвитку соціальної активності учнів у різних її видах (духовна, творча, громадська, політична, пізнавальна, вольова). Такі документи та матеріали, навіть і не впорядковані, містять масу індивідуальних і характерних відомостей, через які просвічуються і доцільні ідеї, і обґрунтований педагогічний досвід.

Ідея розвитку соціальної активності учнівської молоді займає важливе місце як у праві українського народу, так і в праві, за Т. Єфименко, великоруського народу. Автор погоджується зі звичайним висновком більшості дослідників свого часу про те, що “малорос – індивідуаліст по природі, тоді як у великоросійському народі переважає дух спільності та колективізму” [2, с. 652]. На думку дослідника, це пояснюється таким звичайним правом і характерними рисами – нелюбов українського селянства до колективного способу володіння землею, типова форма незалежного господарювання (хутір), нерухомість цивільного обороту, землеробство, що природним чином накладало відбиток на розвиток соціальної активності та діяльності молодого покоління. “Окремі поселення на 2–3 двори, – писав Т. Єфименко, – розкидані по всій території і туляться скрізь, де тільки природні умови дають можливість осісти і завести садибу – така звичайна картина сільського життя на Україні, і в цьому <...> позначається боязнь українського селянина щодо будь-якого втручання в його особисті справи, будь-якого зовнішнього примусу” [2, с. 653].

Однак ми не погоджуємося із таким твердженням відомого історика, оскільки можемо протиставити цій історичній розвідці інші положення щодо розвитку соціальної активності в Україні, якими багаті праці українських учених. Так, істотний інтерес в руслі нашого дослідження становить видання “Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст.” з примітками М. Драгоманова [6]. Зокрема, у передмові йдеться про утиски, що чинилися на українські видання, про важливість для розвитку українських громад свободи слова як цінності: “В 1876 році поновили утиски на українські видання в Росії, – писав М. Драгоманов, – <...> навіть та пів-воля, котра часами дається печаті в Росії, не могла б дати нам можливості напечатати там наші пісні, так через те, що російська цензура задержує наші самі смиренні праці... Оглядаючи ці пісні, що zostалися на нашу долю, ми вбачаємо, що вони показують майже повну картину громадського життя народу українського XVIII по XIX сторіччя” [6, с. II–III]. Також цікавим для нашого дослідження є і збірка українських пісень про громадські справи, в якій показується дійсна потреба українського народу у справжніх

громадських діячів, а не у тих старих маленьких і нових більших тиранах, за висловом М. Драгоманова, що спрямовують освіту та господарство України у напрямі, що є протилежним для розвитку [1].

Труднощі в розкритті нормативно-правових основ і факторів виявляються не тільки при спробі описати сутність соціальної активності історично, а й у початкових актах його формування в різних навчальних закладах нашої країни. При спробі розглянути соціальну активність як прояви в учнів солідарності, співчуття, самопожертви в історичному ракурсі у нас залишаються нерозкритими такі питання: як і на яких підставах формується авторитет для того чи іншого учня, класу; як роблять перші кроки виділення самосвідомості окремого учня для вирішення важливих, спільних питань, які не під силу вирішити одному. Отже, в історичних джерелах нас цікавить те, як в учнівській молоді з'являється соціальна активність, і як вчитель (носій нових знань, свідомості, культури, нового способу життя та ін.) дає змогу в неорганізованій, на перший погляд, учнівській спільноті виділитися активній одиниці, котра здатна впливати на все учнівське співтовариство, і як надалі ці відокремлені індивіди можуть створити таке, що їх перевершує, об'єднати всіх навколо себе для колективної справи, яка вже буде характеризувати молодь як солідарних людей.

Які культурні, виховні, пізнавальні функції виконував український вчитель для розвитку соціальної активності учнівської молоді – питання не тільки теоретичне, а й практичне, що пов'язане зі складними і неоднозначними соціально-економічними процесами всього українського суспільства. У поясненні розвитку окремої особистості учня й учнівського колективу в цілому ми хотіли б акцентувати увагу на вихованні духовно-моральних якостей молоді, на які, як відомо, впливає не тільки вчитель і система освіти, а й генетичні, природні властивості окремої людини. Саме такий ракурс дає можливість розробляти загальну теорію для педагогічної практики розвитку соціальної активності, що має впливати з конкретної ситуації, або бути пов'язаною з актуальними процесами трансформації всього соціального поля, в якому знаходиться учнівська молодь.

Таким чином, ми погоджуємося з твердженням Т. Єфименко про те, що український народ завжди виявляв здатність до вступу в товариські об'єднання, підтримував добросусідські відносини між близьким оточенням, знаходив сили для надання допомоги нужденним. Але при цьому ми не можемо погодитися з думкою автора про те, що так зване “артельне начало” є не властивим для українського народу, через суто хліборобську працю, що не було сприятливим підґрунтям для розвитку спільної обцинної діяльності [2, с. 656]. Також ми не можемо погодитися і з думкою Т. Єфименко про те, що сила зчеплення окремих господарів до сільської громади характеризувалася ослабленістю, і замість цього, як вказував автор, в українцях яскраво простежувалося прагнення до незалежності, відособленість від громад. Тут ми стикаємося із поняттям соціальної інтеграції, яким позначається характер зв'язку індивідів у суспільстві, та характер соціальних відносин у певному соціальному середовищі.

Вважаємо, що в українського народу були інші чинники, які змушували так завзято відстоювати свої громадянські права та право кожного українця на особисту власність. Серед них – постійне приниження і насильство влади та завойовників над особистістю мирного жителя, знущання над жінками та дітьми, нав'язування чужорідних цінностей, пограння сакральних святинь народу, заперечення більш сильними державами обраних українськими громадами напрямів соціального розвитку в цілому, та знищення Запорізької військової громади зокрема, як “особливої породи і як особливої громади” (М. Драгоманов), а також багато інших порушень громадянських прав, ґрунтом для яких були зовнішні та внутрішні політичні чвари.

Зазначимо, що соціальна активність виникає в просторі та часі; при цьому вона є вписаною в структуру діяльності та відносин всіх людей. Соціальна активність учнівської молоді пов'язана із системою духовних і матеріальних цінностей українського народу, і тому ієрархічно структурована. Соціальну активність також, на наш погляд, неможливо розвинути без розгляду істинних соціальних потреб народу.

Проілюструємо сказане історичними дослідженнями і фактами. Так, розглядаючи видання Г. Купчанко про соціальне життя жителів Галичини, їх стан і, зокрема, положення народної освіти, ми маємо зупинитися на такому факторі, що є несприятливим для розвитку соціальної активності учнівської молоді у конкретний період – незначна кількість навчальних закладів, невміння вчителів організувати процес навчання, загальна неграмотність більшості населення. За Г. Купчанко, на Галичині у 1892 р. було всього 3 вищих школи, 31 середня школа (із них – 27 гімназій і реальних гімназій, 4 реальних школи), 46 спеціальних шкіл, 9 учительських семінарій (з них – 6 чоловічих і 3 жіночі), всіх народних шкіл, згідно із даними, було 3892 [4, с. 46–47]. При цьому, як вказував учений, у більше ніж 2000 селищ Галичини, які оподатковувалися, народних шкіл не було, а в багатьох народних школах не було самих вчителів. Додатково до такого важкого стану народної освіти, як вказував Г. Купчанко, додавалося й те, що багато народних учителів в Галичині не виконували своїх безпосередніх обов'язків – навчати та виховувати молодь, а займалися політикою і навчанням дітей як задоволенням. Вказуючи на низький рівень грамотності населення, дослідник писав: “...При загальному народному переписі в кінці 1890-го року, з усіх 6,607.816-х мешканців Галичини не менше як 4,876.614 мешканців, і те 2,316.166 мешканців чоловічого і 2,560.448 мешканців жіночої статі не вмели ні читати, ні писати” [4, с. 47]. Таким чином, такі обставини, що були відзначені нами в історичному дослідженні відомого автора і видавця газети “Просвещение” у Відні – незначна кількість навчальних закладів, невміння учителів організувати процес навчання, загальна неграмотність населення, було негативним фактором розвитку соціальної активності учнівської молоді. Ми цілком згодні з висновком Г. Купчанко про те, що за таких обставин не є дивним той факт, що простий народ у Галичині перебував у такому самому тяжкому тілесному та душев-

ному стані, в якому перебували сотні років тому його діди-прадіди під владою польських королів, панів і ксьондзів. Як сотні років тому, як вказував учений, так і нині мужик і міщанин в Галичині являють собою лише одного покірнього раба інших соціальних кіл і станів.

Зазначимо, що соціальна активність дорослого населення є важливою передумовою для розвитку соціальної активності учнівської молоді, оскільки соціальне завжди є продуктом взаємодії різноманітних процесів у суспільстві. Без усвідомлення дорослим населенням важливості спільної роботи вчителя, батька та дитини, соціальна активність як нематеріальна культурна цінність не може бути зрозумілою повною мірою в минулому, ні сформуватися в інші часи. Додамо, що історична культурна зумовленість такої взаємодії створює всю різноманітність соціальних дій, які ми вивчаємо.

Серед факторів, що мали вплив на розвиток соціальної активності учнівської молоді, є характерні особливості українського народу, їх звичаї та обичаї. У нашому дослідженні ми підкреслюємо роль загальних норм і цінностей українського народу. Основне положення ми зводимо до того, що члени громад і товариств володіють певними загальними переконаннями, серед яких – недоторканність особистості, важливість шлюбу, розвиток і навчання дітей. Саме такі норми та цінності забезпечували впродовж віків стабільність і порядок. При цьому маємо підкреслити, що важливу роль в українському суспільстві відігравала релігія, яка об'єднувала українське населення на основі загального набору християнських цінностей – любов, повага, терпимість та ін. В історичних дослідженнях майже скрізь знаходимо відомості про релігійність українського народу, поважне ставлення до інших. Зокрема, такі характерні особливості можна простежити в праці “Угорська Русь и еи русски жители”, що була написана і видана Г. Купчанко. Так, автор вказує, що жителі окремих регіонів – верховинці – дуже радо ходять до церкви, щиро моляться Богу і міцно тримаються віри своїх батьків. У святкові дні, при зустрічі, верховинці цілуються і бажають одне одному добра, і взагалі виявляють добродушність, чемність і послужливість. Між собою, як йшлося у історичній розвідці, вони живуть у мирі та любові, як рідні брати і сестри. Цікавим є свідчення про те, що крадіжок і розбоїв між верховинцями не було і тому їх хати рідко коли замикалися на ніч. Ставлення до роботи, як ми бачимо у Г. Купчанко, у верховинців дуже позитивне, адже вони, як пояснював автор, працювати люблять дуже радо, особливо у тому випадку, якщо є коло чого або за що працювати. Але, як простежується у праці Г. Купчанко, у тих випадках, коли роботи немає, вони витрачають час на полювання або марнують дні, тижні і, навіть місяці, сидячи вдома або в корчмах. Цікавим для нашого дослідження є й той факт, що у випадках нещасливих пригод верховинці показували чудеса хоробрості, сміливості та сили, виявляли такі високоморальні якості, як альтруїзм, самопожертва. Так, писав Г. Купчанко, один береться до рукопашної боротьби з вовком або ведмедем, щоб врятувати від нього худобу; кидається не роздумуючи у вогонь або у воду, щоб врятувати життя людині. Можна також вказати й на великі здібності верховинців до науки і

ремесел, а також і той факт, що ніхто не дбає про розвиток цих здібностей і взагалі про душевне піднесення бідного і занедбанного, але доброго й чесного народу. Негативним для розвитку народу, на думку дослідника, є забобони та вірування в силу злих духів, чаклунів і чаклунок, що є наслідком його темряви. Так, порівнюючи долинян із верховинцями, Г. Купчанко вказував на схильність долинян до лихослів'я і бійок, частих випадків крадіжок. Але водночас долиняни, підкреслював автор, здатні до науки і з них виходять священники та просвітники [5, с. 49]. Найбільш відсталими у соціальному аспекті, на думку Г. Купчанко, були крайняни і спішаки. Характеризуючи їх звичаї, автор із жалем вказував на часті випадки п'янства й аморальних проступків, злочинів, вбивств: “Щоби забути на кілька хвилин або годин на свою страшну нужду, вони упиваються горілкою <...> до безпам'яті. А упівшись, вони здійснюють різні недобрі справи, як: крадіжки, підпали, знищення чужого добра, образи честі, буйства, розбій, вбивства і т. д.” [5, с. 50]. Історик вказував також і на темність та забобонність крайнян і спішаків. Він писав про те, що їх забобонність йде так далеко, що під час посухи вони змушують старих жінок купатися, а котра жінка не хоче підкорюватися їх волі, ту вони кидають у воду, називаючи її відьмою.

Характеристику відмінностей обичаїв жителів на Буковині знаходимо в описі, поданому Г. Купчанко: “Характером Подоляни і Гуцули м'які, а Філіпповане – тверді. Але як одні, так и другі и треті суть добродушні, дружелюбні, гостинні, працелюбні, цнотливі і побожні. Подоляни більше смирні і покірні, як Гуцули і Філіпповане, які суть горді і люблять свободу (вільність)” [3, с. 21]. Але також можемо додати й той факт, що не є сприятливим для розвитку соціальної активності, зокрема, про те, що подоляни і гуцули мають сильну схильність до пияцтва, а у п'яному стані – до різних злих і страшних справ. Вказуючи на цей суттєвий недолік, Г. Купчанко писав про те, що і філіпповане, які взагалі були тверезі та заможні, також виявили схильність до пияцтва і стають через це бідними [3, с. 22].

Отже, при організації змістовної праці й освітньої діяльності в окремих регіонах України населення йде до соціального розвитку, згуртованості у спільних товариствах, громадах, але тоді, коли немає організованих змістовних праці, освіти та дозвілля, виникають різні соціальні пороки, що гальмують розвиток соціальної активності населення взагалі й учнівської молоді зокрема.

Однак, при всій складності історичних обставин і характерних моральних рис народу, необхідно зазначити, що право та норми, що існують в українському народі щодо розвитку соціальної активності учнівської молоді, містять духовно-моральні елементи. Зауважимо, що характерним для українського народу є відчуття особистої гідності. Так, образа особистої честі була частим предметом суперечок у судах, як і каральні заходи (штрафи, покарання різками), що зазвичай приймалися на той час. Делікатність у справі особистої честі, повага до особистості, як свідчить Т. Єфіменко, виявлялося у тому, що в Україні значно рідше, ніж у Великоросії, практикувалися покарання різками. Також цікавим для нашого досліджен-

ня є і той факт, що звичай віддавати винного до примусових громадських робіт найменше був характерним для українського народу [2, с. 656].

Отже, наявний досвід формування соціальної активності учнівської молоді на початку ХХ ст. в Україні свідчить про появу важливого, але поки ще вкрай слабого руху. Те саме слід сказати про з'ясування рівня соціальної активності населення у боротьбі проти насилля, за громадські права проти влади, поміщиків і інших людей, що принижували гідність українського народу. На нашу думку, надалі мову можна вести про визначення ступеня цього руху – руху за права людини як громадянина певного суспільства.

Висновки. Таким чином, ми можемо виділити фактори, які виступили перешкодою для розвитку соціальної активності учнівської молоді на початку першої половини ХХ ст. в Україні. Серед них:

- історично сформовані умови життєдіяльності та праці українських селян як соціальної категорії населення України;
- швидке поширення серед населення соціальних пороків (пияцтво, крадіжки, підпали і псування чужого майна, розбої та ін.);
- важке становище шкіл і народної освіти в Україні на початку ХХ ст.

Факторами, які сприяли розвитку соціальної активності учнівської молоді на початку першої половини ХХ ст. в Україні, можна назвати такі:

- 1) характерні позитивні особливості українців – альтруїзм, доброзичливість, гостинність, чемність, працьовитість та ін.;
- 2) хороші здібності більшості населення України до освіти та науки, до різних ремесел;
- 3) розуміння більшістю населення важливості товариських об'єднань і громадської діяльності на основі спільних інтересів, з одного боку, а із іншого – повага до прав особистості, її прагнення до незалежності;
- 4) сформовані у свідомості українського народу традиції до об'єднання для вирішення важливих соціальних проблем і надання взаємодопомоги;
- 5) загальні духовно-моральні цінності, на основі яких стало можливим у подальшому розвитку України створення громадських об'єднань і сільських громад – любов до незалежності та свободи, освіченості, спокою, духовного процвітання.

Наведені приклади не вичерпують проблему неповноти та прогалин у дослідженні розвитку соціальної активності учнівської молоді, її відносності в цілому. Спрямованість і зміст дискусійних положень, про які йшла мова у статті, переконують, що належне усвідомлення цієї проблеми має ще відбутись у майбутньому. Нормативно-правові основи та фактори у розвитку соціальної активності учнівської молоді, що були виділені нами у дослідженні, нададуть можливість у подальшій роботі простежити, як відбилися ідеї провідних учених першої половини ХХ ст. на процесі навчання та виховання, які результати були отримані тощо.

Список використаної літератури

1. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880) / Михайло Драгоманов. – Л. : Літопис, 2007. – 280 с.
2. Ефименко Т. Обычное право украинского народа / Т. Ефименко // Украинский народ въ его прошломъ и настоящемъ / под ред. проф. Ф.К.Волкова и др. – Петроградъ : Типография т-ва “Общественная польза”, Б. Подъячевская, 39, 1916. – Т. 2. – С. 648–663.
3. Купчанко Г. Буковина и еи русски жители (Книжечка для народа съ картами Буковины и многими образками) / авт. та вид. Григорій Купчанко. – Відень : Книгопечатня Фридриха Ясвера в Відні, 1895. – 55 с.
4. Купчанко Г. Галичина и еи русски жители (Книжечка для народа съ многими образками и картами старой Руси и Польши и теперешней Галичины) / авт. та вид. Григорій Купчанко. – Відень : Книгопечатня Фридриха Ясвера в Відні, 1896. – 88 с.
5. Купчанко Г. Угорска Русь и еи русски жители (Книжечка для народа съ многими образками и картами Угрии и Угорской, Галической и Буковинской Руси) / авт. та вид. Григорій Купчанко. – Відень : Книгопечатня Фридриха Ясвера в Відні, 1897. – 63 с.
6. Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. / з уваг. М. Драгоманова. – Женева : Печатная “Громади”, 1883. – Ч. 1. – Розділ I. – [LV] +138 с.

Ямкова К.С. Нормативно-правовые основы и факторы развития социальной активности ученической молодёжи в начале XX в. в Украине

В статье раскрыты нормативно-правовые основы и факторы в развитии социальной активности ученической молодежи в начале XX в. в Украине. Автор выделяет факторы, которые оказались препятствиями в развитии социальной активности учащейся молодежи, так и благоприятные факторы для данного процесса.

Ключевые слова: социальная активность, учащаяся молодежь.

Yamkova K. Legal and regulatory framework and the factors of social activity Student at the beginning of the twentieth century in Ukraine

The article deals with legal foundations, factors in the development of social activities of students in the early XX in Ukraine. The author identifies factors that appeared as obstacles in the development of social activities of students and the factors that were conducive to this process.

Key words: social activity, studying youth.